

zedén át nem okozott zavart az országban a fejedelmváltozás, hogy Erdély magához tért, kissé megerősödött a II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjáratát követő felfordulásból. Hogy az éveken át tartó taktikázás, diplomáciai játék végül is Apafi számára a 1681., 1682., 1683. évi magyarországi kitámadásokban elszervedett megaláztatás-sorozatot eredményezte, ebben a Teleki-féle politikának volt nagy része. A magyar királyság megszerzésének büvöletében a bujdosók mozgalmának minden erővel kézben tartása ekkor már nyilvánvalóan értelmetlen hatalmi játék volt Apafi számára. Hogy pedig ez a nagy hatalomakarat Teleki személyét illetőleg konkrétan hogyan ölthetett volna testet, Trócsányi könyvéből sem derül ki világosan.

Trócsányinak Teleki arcképéről sikerült eltüntetnie a „sátáni” vonásokat. Sikerült bizonyítania, hogy nem volt vérengző szörnycet (nem kezdeményezte pl. Bánffy Dénes megbuktatását, talán halálában is ártatlan volt). Kissé túlságosan finom megfogalmazás mégis azt mondani Telekiről, hogy az anyagi javakkal szemben „nem volt aszkéta” természetű. A vagyonszerzésben bizony nem mindig volt tisztakezű és jószándékú! A hata-

lomért folytatott kettős játékaiban pedig sokszor futott személyes célok után: menteni, biztosítani, gyarapítani vagyonát.

Természetesen, Teleki nem *csak* a bujdosók mozgalmával foglalatzkodott, hanem az erdélyi politikával, Trócsányi vizsgálódásainak sem kizárólagos tárgya a kuruc mozgalom. Ebben a korban azonban Erdély ügyét lehetetlen Magyarország, a bujdosók, Thököly szabadságharca nélkül vizsgálni, minthogy minden más probléma több-kevesebb szállal a kuruc mozgalomhoz, Magyarországhoz is kapcsolódott. A választott módszer következménye, hogy a szerző több ízben ismételni kényszerül, újra összefoglalja a részleteiben elemzett eseményeket, máskor előre összegezi a fejezetben tárgyalt dolgokat, hogy a következmények, következtetések ismeretében jobban tudjuk őket nyomon követni.

Trócsányi könyve hosszú, szorgos munka eredménye. Számos helyesbítést, új ismereteket szerezhettünk belőle. Segít eligazodniunk történelmünk egyik legzűrzavarosabb korszakában. Hasznos lett volna azonban értékes könyvét névmutatóval is ellátni.

Varga Imre

LES LUMIÈRES EN HONGRIE, EN EUROPE CENTRALE ET EN EUROPE ORIENTALE

Actes du Colloque de Mátrafüred 3—5. Novembre, 1970. Rédigé par Eduard Bene. Bp. 1971. Akadémiai K. 125 p.

A kötet tanulmányai elhangzott előadásokból tömörültek kiadvánnyá, ennek köszönhető, hogy terjedelmre való tekintet nélkül valamennyit az élő beszéd szuggesztív varázsa jellemzi. Egy-két hozzászólón kívül senki sem anyanyelvét használta, mégis eleven és izgalmas párbeszéd alakultak ki. Az érdeklődő szinte rákényszerül, hogy egyvégtében olvassa végig a könyvet.

Élvezetében, ezt mindjárt előljáróban meg kell mondanunk, ugyancsak zavarja a sok értelemzavaró, nemegyszer szarvas helyesírási hiba. Nemcsak nyomtatott szöveget ajánlott és illik korigálni, a sokszorosítási eljárásnak is megvan a maga hibajavítási lehetősége.

A mátrafüredi konferencia Kelet-Közép-Európa és Kelet-Európa felvilágosodás kori problémáit vette vizsgálat alá. Az előadók a vendéglátó magyar szakemberek közül kerültek ki, egyetlen kivételként a pozsonyi Jan Tibenský adott Sziklay László szavaihoz csatlakozó rövid tájékoztatást az egykorú szlovák irodalomról. Történészek, irodalomtörténészek, nyelvészek és művészettörténészek születtek fel, megadva ezzel az össze-

jövetel szükségképpen human, irodalmi alaphangját. A konferenciának több külföldi, cseh, szlovák, román, sőt osztrák, francia és belga vendége is lévén, nem egy előadó első-sorban ezek tájékoztatását tartotta — helyesen — szem előtt. Ezek közül az első, Benda Kálmán, a felvilágosodás korának Magyarországaról adott áttekintést. A vallási, az osztály és a nemzetiségi megoszlást tekintette elsőrendű fontosságúnak, s ebből fejtette ki a hazai jakobinus mozgalom jelentőségét. A hozzászólók között volt, akit a cseh jakobinus mozgalomra való utalás lepelt meg, egy másik a polgárságot számottevőbbnek, Pest-Budát jelentősebbnek, az irodalmi életet elevebbnek vélte, mint azt Benda feltűntette. Kétten a románság helyzetének rajzát kifogásolták, volt, aki a második hozzászólót támogatta, a kispolgárságot fejlettebbnek, vagy a pesti irodalmi centrumot fontosabbnak ítélte. Az előadó válaszában megnevezte a cseh jakobinusokra vonatkozó forrását, társadalomtörténeti állításait pedig fenntartotta. Ami Pest-Buda irodalmi jelentőségét illeti, ebben Szegedy-Maszácz felszólalása támogatta Bendát, de egyetért vele e sorok írója is. Egyi-

künk sincs ugyanis birtokában olyan újabb forráskutatási eredményeknek, amelyek az 1820-as évek irodalmi pezsgésének anticipálását indokolták tennék. Mind ez ideig úgy tudtuk, hogy a két városban egyidejűleg élő kevés számú írók ekkor még nem fogta össze semmiféle irányító egyéniség vagy éppen szervezett. Érdeklődéssel várjuk a hiedelmünket megcáfoló források közlését. Kissé előlegezettnek látszik a nemzetiségi irodalmi központra történő utalás is. A nagy szervező, Thököly Száva, szerepel ugyan már, de mint mecénás még nem aktív. A felvilágosodás időbeli határainak megvonása az 1772-es évszámmal természetesen nem reális, egyszerűen gyakorlati célt szolgál. Elképzelhető korábbi keltezés is, a Bod Péterre való hivatkozás azonban nem szerencsés. Ha egy kicsit megfedekeznenk arról, hogy a felvilágosodás nálunk kvázi a nyelvújításban tetőződik és megkísérelnénk az irodalmi szempontokon kívül a racionalista-természettudományos eredményeket is szem előtt tartani, talánánk pl. az erdélyi tudományos életben más fogódzót. (A Bernoulli-féle matematika megismerése stb.)

Az előadások közül anyagának sok új vonásával, forrásainak bőségével, fogalmazásának elevenségével kiválik H. Balázs jellemzése felvilágosodásról, jozefinizmusról, respectíve a szabadkőműves mozgalomról. Témája kétségtelenül hálás; a szabadkőművesesség történetében évszázados mulasztást kell pótolnia. Tárgyához való hozzáállása mintegy garanciát nyújt arra, hogy feladatát jól fogja megoldani. Előadásának problémáit nyolc kérdésben foglalja össze. Milyen társadalmi osztályok, ill. kategóriák fogadták be és terjesztették hazánkban a felvilágosodást? hogyan kapcsolódik a felvilágosodás a jozefinizmushoz, hol válik el tőle? teljesen bécsi hatásra bontakozott-e ki nálunk az aufklärismus? van-e a magyar felvilágosodás, ill. a hazai jozefinizmus történetében felekezeti és tájjellegű eltérés? milyen módon szervezkedik a magyar felvilágosodás? hogyan magyarozzuk a hazai felvilágosodás fejlődési aránytalanságát, amit a filozófiai irodalom hiánya és politikai, közgazdasági, nyelvi-irodalmi érdeklődés túltengése jellemez?

Mivel ezek a kérdések úgyszólván az egész magyarországi felvilágosodás történetének összes megoldatlan problémáira keresnek választ, egy rövid előadás keretében nem is lehet rájuk megfelelni. A problémafelvetés azonban megtörtént, bárki találhat kiinduló pontot saját további kutatásaihoz.

Hogy a főnemesség, francia kultúrája folytán, elsőnek ismerkedett meg a felvilágosodással s hogy kivüle a jómódú köznemesség, a bene possessionati kapott rajta elsősorban, száz éve közismert. Amikor azonban az előadó azt vizsgálja, hogy mennyiben volt Bécs

a közvetítő, vagy hogy az ország különböző vidékein és különböző felekezetei között milyen típusú ideológiák terjedtek el, már förtelen útra lép. Ha nem is nevezzük kérdésfelvetését szerencsés ötletnek, mert bizonyára hosszú kutatási folyamat eredményeként megérlelt elgondolásról van itt szó, a kifejtésben annál ötletesebb. A nyugati megyék katolikus és par excellence lojális nagy- és középbirtokos nemessége jozefinista, ill. a felvilágosodás (szabadkőművesesség) bécsi válfajait teszi magáévá. A József császárt jellemző vallási türelem tükröződik a kor katolikus főpapjainak magatartásában. Az északeleti vármegyék vezető nemességének felvilágosult gondolkozása azonban más eredetre vall: lengyel, s így közvetlenebbül francia hatásra. A lengyel befolyás felismerése éppen azokon a tájakon, ahol a XVIII. sz. legjelentősebb magyar egyéniségei éltek, a Tatra vidékétől Szabolcsig, a Berzeviczyektől a Felvidéken hivatalt viselő ifjú Ráday grófonok keresztül a Vay családig; ez H. Balázs nagy tudományos trouvaille-ja. Megtudjuk, hogy az eperjesi szabadkőműves páholy, a varsói közvetítésével, a párizsi Grand Orient-hoz kapcsolódott. Maga Eperjes azután hamarosan a rózsakeresztes irányzat felé hajlott. A rózsakeresztesek, ha szabad így mondanunk, a racionális tudományok iránt érdeklődtek. Az aranycsinálás gyermekes tapogatózása mellett a korszerűbb gazdálkodást, a modern közgazdaság kérdéseit vizsgálták. H. Balázs említi, hogy a Vay család volt híres rózsakeresztes és alchimista. Valószínű azonban, hogy az egész sárospataki, sőt debreceni tudós professzori kar is rózsakeresztes lehetett. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy a feudális kapcsolat szálain kívül még egy szálát fejthetnénk fel a szerző: az iskoláztatását. Ha a patrónus Vay rózsakeresztes, bizonyos, hogy Sárospatak is az. Debrecen irányába egy feljegyzés mutat. A Ráday Könyvtárban őrzik a Mindenes Gyűjtemény 1790. évfolyamának egy kótetét. A kótet végére befűzött harmadik lapon feljegyzést találunk a rózsakeresztesek alapszabályairól. Ugyanebben a kótetben elől latin esküszöveg: Formula Jurisjurandi Professorum Debreceniensium. Még egy sokat mondó név Debrecenből: Hatvani.

A Vay család egyébként ebben az időben vetette meg hatalmas vagyona alapját. Nem tételezzük ugyan fel, hogy éppen ők találták volna meg a bölcsek követ, megtanultak azonban a ratio iskolájában valami mást: emberismeretet. Az a hallatlan biztonság, amivel Vay József mindenkori partnereit irányította, többet jövedelmezett a családnak, mintha Hermes Trismegistost tartották volna a markukban.

A lengyel hatás és a magyar rózsakeresztes mozgalom feltárása mellett H. Balázs előadásában kissé háttérbe szorul a Draskovich

páholy. Az ország nyugati felében kétségte-
lenül osztrák közvetítéssel létrejött legtekinté-
lyesebb hazai páholyunk egyedi magyar
karakterisztikumát azután Wagner profesz-
sor (Salzburg) emelte ki hozzászólásában.
Ő jegyezte meg azt is — véleményünk szer-
int indokoltan —, hogy a felvilágosodás
magyarországi terjedésében a vezérszerep
mégis az osztrák aufkláristáké volt, akik
között, a pietista császárt meg sem említve,
ilyen neveket találunk, mint Kaunitz kan-
celláré vagy a Lipsés—Leydent megjárt Zi-
nzendorf miniszteré.

Sziklay László referátuma a modern nem-
zeti tudat kialakulásáról a kelet-középeurópai
országokban sem az elvi tisztázást, sem a vár-
ható hatást tekintve nem volt kis vállalkozás.
A patriotizmus, a nemzeti érzés fejlődésének
kutatása a különböző évszázadokban ma
divatos studium. A tárgy időbeli körülhatá-
rolása valamennyire megkönnyíti a feladatot.
Sziklay a vizsgált eszme tükröződését figyelte
a nemzeti nyelvű irodalmakban. Hogy az
anyanyelv használata a feltörekvő polgárság
küzdelméi során vált általánossá, a maga
költői megfogalmazásában igaz. Ha azonban
azt mondjuk, hogy az írásbeliség ott kényszer-
rült rá az anyanyelv használatára, ahol a fej-
lett gazdasági élet nap mint nap szerződéseket,
egyezségeket, áruforgalmi megállapodásokat
rögzítését kívánta meg tőle, a felek (tehát vala-
mennyi osztály) beszélt, közérthető nyelven
— alighanem szemléletesebb képét adtuk a
valóságnak. Mátvás uralkodói programjában
a nemzeti nyelv fejlesztése nem szerepelt —
Sziklay igénye a legtávolabbról sem anakro-
nisztikus, száz évvel korábban IV. Károly
császár propagálta a cseh nyelvet — feltehető-
leg ugyancsak azért, mert soknyelvű birodal-
mában nem látta ennek gyakorlati hasznát.
Kelet-Közép-Európában a nemzeti nyelvű iro-
dalom csak a felvilágosodás hatására alakult
ki. A nyelvújítók a népnyelvhez és a barokk
irodalmi emlékekhez is visszanyúltak. A
francia irodalom és az iskolában megismert
latin ihlette a fordítók, de az önálló alkotók
tollát is.

Sziklay valamennyi kelet-középeurópai
népről beszámoló tömör előadását Jan Tiben-
ský szlovák vonatkozású referátuma egészít-
ette ki. Az első hozzászóló arra hívta fel a
figyelmet, hogy a román irodalomban milyen
nagy jelentősége volt a latin ábécé bevezeté-
sének. Arról nem tartotta érdemesnek meg-
emlékezni, hogy ez a reform a magyar nyom-
dák segítségével ment végbe. Krejčí profesz-
sor a cseh irodalmi nyelv XVIII. századi
fejlődéséről nyújtott rövid fejtegetésében a
fordítások fontos szerepét hangsúlyozta. Meg-
említette, hogy a „fentebb stíl” e korban isme-
retlen, az irodalmi nagy stílust kívánó művek
latinul vagy németül készültek, a cseh nyelv
csak a mindennapi használatra szolgált.

Ismert és alkalmazott volt azonban a nép
nyelve is. Bahner professzor (Berlin) ellenve-
tési terminológiai eltérésekből keletkeztek.

Gáldi professzor az egykorú magyar nyelv-
ről beszélt. Tanulmánya, áttekinthető szerke-
zetével, szellemes előadói modorával egyike a
legizgalmasabbaknak a kötetben. A külön-
ségétél az irodalmi és a köznyelv, ezeken be-
lül az egyes műfajok, ill. az egyes szaknyelv-
ek — a sajtó, a közigazgatás, a tudomány
nyelve — között, a felhozott példák világánál,
meggyőző. Bár szerényen, de említést nyer-
nek a természettudományok is, Apáczai
Csere (1653. !), 1740-es kelettel a Maróthi-féle
matematikai szaknyelv, Benyák és Bugát
Pál újításai. A nyelvújítás korának szavai,
megfelelő kerettel, mindig biztos sikert jelen-
tenek az idéző számára. Mint ellenvéleményt
szeretném megjegyezni, hogy a neológusok
rövid szavai a nyelv drámaiságát éppen nem
szolgálták, velük pl. Katona, aki jól ismerte a
színpadot, nem is élt. — Kitérő megállapítás,
hogy a nyelvújítás nemcsak új szavak alkotásában,
hanem a mondatfűzés modernizálásában is
jelentőset alkotott.

Bahner professzor hozzászólásából egyet-
len mondatot emelnék ki: Kant a latin ter-
minus technicusok, Wolf az új német ter-
minológia híve volt. Ismét az oktatás kérdéseibe
ütközünk. Érdemes volna ezen az úton
továbbhaladni.

Szilágyi Ferenc előadása mintegy kiegé-
szíti Gáldi professzorét és nem kevésbé érde-
kes. A felvilágosodás kori magyar szókincs
változása az irodalmi és a köznyelvben, e vál-
tozás tudatosodása, nyelvi gazdagodás a
régnyelv felfedezése és az új szavak alkotása
során: vonzó téma. Végső kicsengése, hogy a
magyar irodalmi nyelv a dominálóan protes-
táns írók működése során a Felső-Tisza-vidéki
és részben az erdélyi nyelv derivátumaként
alakult ki, arra a maga korában közismert
tényre vezethető vissza, hogy a protestantiz-
mus műveltebb, jobban iskolázott volt, mint
a katolikusok.

Mátrai László akadémikus rövid német
nyelvű előadásában kifejtette, hogy a felvilá-
gosodás bonyolult feladatköreinek tisztázása
csupán megfelelő filozófiai alapok ismereté-
ben lehetséges. Helytálló művelődéstörténeti
képet csak számos tudományág eredményei-
nek egyeztetésével nyerhetünk. Ezek között
philosophia praecedit.

Bahner professzor reflexiójában rámutat-
ott a tényre, hogy az egyes nemzetek felvilá-
gosodás kori eszmetörténetének tisztázása az
egész európai kultúrtörténet szempontjából
fontos. Wagner professzor nehezen képzelheti
el, hogyan működik együtt a filozófiai kuta-
tás a történetivel, lévén módszereik merőben
különbözőek. Kőpeczi professzor is meg-
állapította, hogy a művelődéstörténet fo-
galmának tisztázása lényeges, de éppen

komplex voltánál fogva nem egyszerű feladat.

Horváth Károly a felvilágosodás kori irodalmi áramlatokról szolt Európa vizsgált országaiban. Óriási anyagot fogott át időben és térben, pontos terminológiával különítve el egymástól csak tévesen azonosnak tartott jelenségeket. (Klasszicizmus; francia forradalom, A. Chénier; napóleoni átklasszicizmus; Goethe—Schiller-féle neoklasszicizmus etc.) Éppen ez a precizitás bátorít fel, hogy az irodalommal szorosan összefüggő színházi viszonyokat közelebbről bemutassam. Korban, jelentőségben a Tham, a Kelemen és az oszt-rák—lengyel Boguslawski-féle társulat tartozik össze. Kétségtelen, hogy a XVIII. sz. folyamán csak Lengyelországban volt szám-bavehető nemzeti színjátszás és hogy Osinski Varsóban a fent említetteknel fényesebb körülmények közt játszhatott. Shakespeare-t és Schillert azonban valamennyi monarchia-beli színház adott, olykor nagyobb szöveg-hűséggel, mint a francia fordítások után dolgozó orosz-lengyelországiak. Ilyen előzmé-nyek nélkül aligha támadt volna egy Katona. Katona viszont oly tökéletesen a nemzeti romantika képviselője, hogy vele kapcsolat-ban a felvilágosodás csak mint lezajlott előz-mény említhető.

Horváth előadását követően élénk vita folyt az irodalmi terminológiai kidolgozásá-ról. Baróti Dezső a magyarországi rokokó jelenségeinek kívánna nagyobb általános érdeklődést biztosítani. Krejčí professzor ismételten a fordítások közműveltség alakító szerepét hangsúlyozta: ezek közvetítették a szélesebb rétegekhez mind Horatius filozófi-áját, mind Byron forradalmiságát.

Szabolcsi Hedvig az egykorú magyar mű-vezői közizlésről, a polgárság törekvéseit kife-jező városi építkezésről, az ipariskolákról nyújtott áttekintést.

A konferenciát Köpeczi Béla akadémikus zárószavai foglalták össze. Utalt a vita máso-dik napján elnöklő Ember Győző akadémikus kifogására, hogy az előadások között alig talált összefüggést és a felvilágosodásról csak töredékképet kapott. A történészek valóban csak szociális kérdéseket fejtegettek, közgaz-daságiakról nem esett szó. Hallottunk a hala-dásról, de nem a visszahúzó erőkről. Sok szó esett nyelvről, irodalomról, filozófiáról, de nem magáról a kultúráról. Az uralkodó iro-

dalmi áramlatok fő sodra mellett lehetnek, voltak is egyidejűleg más erecskék is. A peri-odozáció kérdése nyugvópontra jutott (1760—1820—30.), a társadalom képének tükre azonban hiányos maradt, a parasztságról alig esett szó. — Helytálló kifogás, hogy az eszmék terjesztésének történetében egy hang sem hallatszott legfontosabb közvetítőjü-k-ről, az oktatásról.

Hadd fűzzük Köpeczi professzor szavait kissé tovább. Az előadók tökéletes egyvertel-műséggel humán jelenséget láttak a felvilágo-sodásban. Ennek folytán a kisszámú szellemi elite koncentráltak. Nem vitás ugyan, hogy a felvilágosodás korának legkedveltebb művé-szeti ága az irodalom, mint a renaissance-é a képzőművészet és a barokk-é az építészet, de a magyar felvilágosodás összetevői talán távolabbi korból is, más lelőhelyről is ered-hettek, mint Voltaire, Rousseau és az encik-lopédisták. Hiszen általános emberi szem-pontból sem a Candide vagy a *Contrat social* a felvilágosodás legnagyobb érdeme, sokkal inkább a racionalizmus, a természettudomá-nyos érdeklődés, a kísérletes tudományok felvirágoztatása. Ezen az úton pedig a magyar-ság már a XVII. században megindult, akkor, amikor a protestáns diákok nemcsak a német és holland, ritkábban svájci, hanem az angol egyetemeken is tanultak. Önálló magyar felvilágosodás nem alakult ugyan ki a szabad Erdélyben, de a feltételei igen. A korszerű természettudományos műveltség itt előbbre járt, mint akár a császári Magyarországon, akár a monarchia bármelyik katolikus főisko-láján. III. Károly és Mária Terézia Nyugatot tiltó rendelkezéseit II. József feloldotta, és ezzel a hazai protestáns ifjúság ismét első kézből vehette át a korszerű ismereteket. A magyar felvilágosodás egyik legfontosabb építőeleme a nyugati egyetemeken nyert, elsősorban természettudományos, másodsor-ban közgazdasági, politikai és történeti ismeretanyag.

A felvilágosodás másik nagy közvetítője felénk a jozefinizmus, a felvilágosult császár kultúrpolitikája. Széles rétegekre csak szerve-zetten lehet hatni: ilyen szervezett befolyás volt a protestáns kollégiumok ösztöndíjrend-szere és II. József pietisztikus parancsuralma.

Mátyuszné Császár Edi

VITÁLYOS LÁSZLÓ—OROSZ LÁSZLÓ: ADY-BIBLIOGRÁFIA

1896—1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Bp. 1972. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. 425 l. (MTA Könyvtárának Kiadványai, 67.)

A legnagyobb írói bibliográfia van a kezünkben, mégpedig a legnagyobb magyar költők egyikének, Adynak bibliográfiája; majdnem háromnegyed század írásos termése

betakarítva, a xerografikus előállítás ellenére is reprezentatív, gondosan szerkesztett, izlé-sesen elkészített kötetbe. Szerkesztőinek ala-posságát mi sem jellemzi jobban, mint hogy